

İ‘CÂZÜ’L-KUR’ÂN MESELESENİN BELÂGAT İLMİNİN GELİŞMESİNE ETKİSİ

Dr. M. Akif ÖZDOĞAN*

ABSTRACT

In the beginning the art of rhetoric were applied practically literarists in their works and speeches. Later its theories and rules exposed by scientists like el-Câhiz, İbnu'l-Mu‘tez ‘Abdulkâhir el-Curcânî. There are so many factors in rapid development of rhetoric. Between these, the matter of İcâzu'l-Kurân, was very significant. Many scientists like el-Câhiz, er-Rummânî, el-Hattâbi, el-Bâkillânî, Ebû Hilâl el-‘Askerî and Abdulkâhir el-Curcânî for to explain the sides of İcâzu'l-Kurân to assist this subject, investigated the rhetoric and wrote books about it. el-Curcânî, in his work “Delâ’ilu’l-İ‘câz” which he wrote to contribute the matter of İcâz, established the basics of rhetorics the science.

ÖZET

Belâgat ilminin sanatlarını, edebiyatçılar önceleri bir meleke olarak konuşmalarında ve eserlerinde pratik bir şekilde uygulamışlardır. Daha sonra el-Câhiz, İbnu'l-Mu‘tez ve ‘Abdulkâhir el-Curcânî gibi ilim adamları tarafından teori ve kuralları konulmuştur. Belâgatın hızlı bir biçimde gelişmesinde pek çok faktör vardır. Bunlar arasında İcâzu'l-Kur’an meselesi çok önemlidir. el-Câhiz, er-Rummânî, el-Hattâbi, el-Bâkillânî, Ebû Hilâl el-‘Askerî ve Abdulkâhir el-Curcânî gibi alimler, Kur’anın icâz yönlerini açıklamak ve bu konuya katkıda bulunmak amacıyla çalışmalar yapmışlar ve eserler telif etmişlerdir. Abdulkâhir el-Curcânî İcâzu'l-Kur’an konusuna katkıda bulunmak amacıyla yazdığı “Delâ’ilu’l-i‘câz” adlı eserinde, belâgatın temellerini atmıştır.

Belâgat ilmi, Kur’an’ın nüzulünden yaklaşık IV/ X yüzyılın sonlarına kadar olan dönemde tefsir, kelâm, dil, edebiyat ve edebî tenkit ilimleriyle karışık bir şekilde ele alınmış¹ ve bu asırdan itibaren ilmî anlamda bağımsızlığını kazanmıştır. H. II. asırdan itibaren İslâm alimlerinin Kur’an’ın daha iyi anlaşılması ve i‘câzının ortaya konulması hususunda yaptıkları çalışmalar, dil ve belâgat kurallarından istifade etmeyi gerektiriyordu. Onların bu konuda yaptıkları çalışmalar, hem belâgatın gelişmesini hem de belâgatın bir ilim dalı haline gelmesini sağlamıştır.

Belâgatın bir ilim dalı haline gelmesinde i‘câz meselesinin dışında pek çok sebepler vardır. Bunlar arasında kelâmcıların etkisi çok önemlidir. Yunan felsefe ve

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Ün. İlahiyat Fakültesi

mantığını çok iyi bilip; İslâmı kabul etmiş gibi görünen bazı değişik din ve mezhep mensupları, İslâma iftira atarak saldırıda bulunuyorlardı. Vâsıl b. ‘Atâ (öl.181/797), Bişr b. Mu‘temir (öl.210/825), İbrâhîm an-Nazzâm (öl.231/845), el-Câhiz (öl.255/869) gibi kelâmcıların, Yunan felsefe ve mantığını öğrenerek, onlarla tartışmaya girmeleri de belâgatın gelişmesinde etkili olmuştur². Dinî fırkaların kendi aralarında kullandıkları tartışma metotları da bu ilmin gelişmesine etki eden faktörler arasındadır. Belâgatın gelişmesinde diğer bir etken de edebiyat ilminin kurallarını tespit etmek amacıyla ediplerin yaptıkları çalışmalardır. Bu çalışmalar, hem edebî tenkidin hem de belâgatın gelişmesinde etkili olmuştur. Bunlar arasında, İbn Sellâm (öl.232/846), İbnu’l-Mu‘tez (296/908), el-Câhiz, Ebu’l-Ferec el-İsfahânî (öl.356/967) gibi pek çok edip ve tenkitçileri görmek mümkündür.

Belâgatın gelişmesine etki eden önemli faktörlerden kısaca bahsettikten sonra i‘câz konusunu ve belâgatın gelişmesindeki etkisini ele alalım.

Lügatte “*gücü yetmemek*” anlamındaki “-c-z” kökünden gelen i‘câz kelimesi “*âciz bırakmak*” manâsına gelir³. H. III. asırdan itibaren ıstılâhî mânâ kazanarak “İ‘câzu’l-Kur’ân” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. İstılâhî mânâda; “*Kur’ân’ın sahip olduğu edebî üstünlük ve muhteva yönüyle insanların benzerini yapmaktan âciz bırakılması*”⁴ şeklinde tarif edilmektedir. Bu tariften sonra i‘câz meselesinin ortaya çıkışının arka plânını kısaca ele almakta yarar vardır.

Allah, kullarının doğru yolu bulmaları için onlara değişik zamanlarda peygamberler göndermiştir. Peygamberler, insanların hidayeti için, bazen insanların normal hayatlarında alışık olmadıkları birtakım mûcizelerle desteklenmiştir. Bu mûcizeler, peygamberliklerinde ve tebliğ ettiği dinlerde şüphe olmadığını teyit etmek amacıyla verilmiştir. Peygamberlere verilen mucizelerde, kavimlerinin durumu göz önünde bulundurulmuştur. Meselâ; Hz. Musa döneminde sihir olayı yaygın olduğundan, Allah onu, denizin ikiye ayrılması, asanın yılanı dönüşmesi, sert kayadan tatlı su çıkması gibi mucizelerle desteklemiştir. Hz. İsa zamanında da tıp çok gelişmiş olduğundan, ona tıbbî mucizeler verilmiştir. Hz. İsa Allah’ın izni ile ölüyü diriltmiş,

¹ Hulusi Kılıç, “Belâgat” mad., *D.İ.A.*, V, 381.

² Ahmed Emîn, *Fecru’l-İslâm*, Kahire, 1965, 299-300.

³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, Beyrut, 1988, I, 215, ‘-c-z’, mad.; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Beyrut, 1995, V, 369, ‘-c-z’, mad.

⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “İ‘câzü’l-Kur’ân” mad., *D.İ.A.*, XXI, 403.

çamurdan kuş meydana getirmiştir⁵. Son peygamber Hz. Muhammed (s.)'e de mucize olarak belâgat yönü ile mükemmel olan Kur'ân-ı Kerim gönderilmiştir. Zira onun gönderildiği Mekke toplumu; şiir ve belâgatta ileri bir seviyede idi⁶. ez-Zerkeşî, Mekki bin Ebî Tâlib (öl.437/1045)'in “Allah, Kur'ân'ı Arapların alışık olduğu bir tarzda fasih bir Arapça ile indirmiştir. Eğer böyle bir benzerlik olmasa idi meydan okuma (tehadî) olmazdı” dediğini belirtmiştir⁷. Kur'ân müstesna, semavî kitapların hiçbirisi, taklit edilemezlik vasfına sahip değildir⁸. Bu açıdan Kur'ân, Arapları âciz bırakan bir peygamber mucizesi olarak görülmüştür.

Kur'ân'ın nüzûlü; Arapçanın dil ve belâgat açısından sistematik bir şekilde gelişiminde ve bu çerçevede belâgatın kavramsal olarak müesseseseleşmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Kur'ân'ın nüzul süreci içerisinde Kur'ân'la ilgili olarak iki tür tenkit görmekteyiz. Birincisi; muhataplarında oluşturduğu etkinin doğal bir sonucu olarak, onlardan Kur'ân'a yöneltilen olumlu veya olumsuz tenkitler. İkincisi, Kur'ân'ın kendisini cephe alan Araplara edebî sahada meydan okuyarak Kur'ân gibi bir metin oluşturmaya davet etmesi ve arkasından buna güçlerinin yetmeyeceğini belirtmesi. Edebî açıdan ileri bir düzeyde olan Kur'ân'ın ilk muhatabı Mekke halkı, Hz. Muhammed (s.)'den Kur'ân'ı dinledikleri zaman hayran kalmış, olumlu veya olumsuz tenkitler yapmışlardı. Edebî zevk sahibi her insan Kur'ân'ın edebî durumunu idrak ediyordu. Kur'ân'ı dinleyen her Arap, inansın ya da inanmasın onun “mu'ciz” bir kelâm olduğunu ve benzerinin yapılmasının mümkün olmadığını kabul ediyordu. Ancak Kur'ân yeni bir dine davet ettiği için inanmayanlar, onu inkar etmişlerdir.

Inanmayan bazı Mekkeli edipler, Kur'ân'ın i'câzı karşısında hayranlıklarını gizleyemeyip müsbet değerlendirmeler yapmışlardır. Meselâ; *Velîd bin Mugîre* (öl.M. 622), Kur'ân'ı dinleyince hayranlığını şöyle ifade etmiştir⁹:

“Vallahi, Kur'ân'da son derece tatlılık ve şahanelik vardır. Sulak bir toprakta yetişen bol meyveli bir ağaca benziyor. O, yücedir ve mağlûb olmaz”.

⁵ İbn Kuteybe, *Te'vîlu muşkilî'l-Kur'ân*, Kahire, 1954, s.10; Huseyn el-Hâc Hasan, *en-Nakdu'l-edebî*, Beyrut, 1996, 26-287.

⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. M. Fadl İbrâhim, Beyrut, tsz, I, 90.

⁷ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.10; ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, 90

⁸ es-Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Ali M. el-Bicâvî, Beyrut, tsz, s.10; Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul, tsz., 17

Kur'ân'ın ilk muhataplarının ona yönelttikleri tepki bu örnekte olduğu gibi hep olumlu olmamıştır. Bizzat Kur'ân'ın bize naklettiği bazı olaylardan anlıyoruz ki, içlerinden ona hayran kalmakla birlikte, dışa yansıyan sözleri ile onu olumsuz yönde tenkit edenler bulunmaktadır.

Araplar'ın, Hz. Muhammed'den peygamberliğine bir delil istemeleri üzerine, Allah Kur'ân'ın en büyük bir delil olduğunu şu ayetle¹⁰ bildirmiştir¹¹:

"Ona Rabbinden mucizeler indirilse ya!" dediler. De ki: "Mucizeler ancak Allah'ın katındandır. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım!"

Kur'ân'a yönelik olumsuz tenkitler, daha ziyade yeni dinin halk arasında yayılmasından korkan, Mekke'nin yöneticileri ile onlara destek veren şairler tarafından yapılmıştır. Kur'ân, bizzat muhatapları tarafından onun sözlerinin uydurulmuş olduğunun iddia edildiğini nakletmektedir.

"Hayır, dediler, bu karmaşık hayallerdir; hayır onu uydurmuş, dediler, (öyle değilse) bize hemen, öncekilere gönderilenin benzeri bir âyet getirsin"¹².

Olumsuz tenkitlerden biri de Hz. Peygamber'e şair ithamında bulunmalarıydı. Onlara göre, böylesine güzel ifadeleri ancak güçlü bir şair söyleyebilirdi. O halde Muhammed (s.), normal bir insan değil, güçlü bir şairdi. Ama yine Kur'ân, Peygamber (s.)'in şair olmadığını ve onların anladığı mânâdaki bir şairliğin ona yakışmayacağını değişik ayetlerde belirtmiştir.

"Onlar, "Hayır! Bu sözler karışık rüyalardır. Yok onu kendisi uyduruyor; yok o bir şairdir. Bunlar bize evvelki (peygamber)lere gönderildiği gibi bir mûcize getirsin"¹³.

Bazıları da Kur'ânın ihtişamı karşısında, onun ancak bir sihr olduğunu iddia etmişlerdir. Onların Kur'ân'ı sihr olarak kabul etmeleri, Kur'ân'ın i'câzını kabul ettiklerini göstermektedir. Zira sihr insanların âciz kaldıkları durumda kullandıkları bir

⁹ el-Bâkılânî, **İ'câzu'l-Kur'ân**, nşr. S. Ahmed Sakr, Kahire, 1963, s. 3; Bedevî Tabâne, **Dirâsât fi'n-nakdi'l-edebî**, Kahire, 1965, s. 69; Şevkî Dayf, **Târîhu'l-edebî'l-arabî, II**, el-'Asr u'l-İslâmî, Kahire, 1995, 30.

¹⁰ Enfâl, (8), 50.

¹¹ bkz. Ramazân el-Butî, **Min ravâ'i'il-Kur'ân**, Dimaşk, 1970.

¹² Enfâl (21), 5.

¹³ Enbiyâ (21), 5.

ifadedir¹⁴.

Bizzat Kur'ân, onların bu ithamını şu şekilde nakleder:

“İçlerinden inkâr edenler, ‘Doğrusu bu apaçık bir sihirden başka bir şey değildir’ dediler¹⁵.

İnkârcı bazı ediplerin, istedikleri zaman Kur'ân'a benzer şeyler söyleyebilecekleri iddialarını bizzat Kur'ân şöyle bildirmektedir¹⁶:

Onlara ayetlerimiz okunduğu vakit, “İşittik, artık istersek biz de bunun benzerini söyleriz. Bu eskilerin efsanelerinden başka bir şey değildir” dediler.

Kur'ân'ı kabul etmeyen ve ona muhtelif ithamlarda bulunan inkârcılara bir meydan okuma (tehaddî) niteliğinde inen aşağıdaki ayetlerden hareketle, Arapların belâgat açısından ileri bir seviyede olduklarının bizzat Allah tarafından kabul edildiğini görmekteyiz. Kur'ân, kendini kabul etmeyen insanlara karşı aşağıdaki ayetlerde üç aşamalı bir meydan okumada bulunmuştur.

Kur'ân'ın bir benzerinin getirilememesi:

“De ki: Andolsun bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, bir birlerine destek de olsalar , onun benzerini ortaya getiremezler¹⁷.”

Kur'ân, bir benzerini getiremeyen muhataplarına bir sonraki aşamada sadece on sûre getirmelerini istemiştir:

“Yoksa Kur'ân'ı kendisi uydurdu mu diyorlar. De ki: Eğer doğru iseniz Allah'tan başka çağırabildiklerinizi çağırın da siz de uydurulmuş da olsa onun gibi on sûre getirin”¹⁸.

Kur'ân kendini kabul etmeyen muhataplarına meydan okumayı sürdürerek sadece benzer bir sûre yapmaları çağrısında bulunur:

“Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan başka

¹⁴ Mansûr ‘Abdurrahmân, **ed-Dirâsâtu'l-edebiyye**, Kahire, 1985, 113-114.

¹⁵ Mâide, (5)124.

¹⁶ Enfâl, (8),31.

¹⁷ İsrâ, (17),88.

*yardımcılarınızı da çağırın. Bunu yapamazsınız- ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının”*¹⁹.

Böylece Kur’ân, üslûbu ile kendinin mu‘ciz bir kelâm olduğunu ve ilk muhatapları olan Arapların, hem Kur’ân’ın üslûbunu hem de herhangi bir özelliğini taklit bile edemeyeceklerini ifade etmiştir²⁰.

İnkârcılar, Kur’ân’ın meydan okumasına cevap vermeye kalkışmışlar, ancak başaramamışlardır²¹. Fakat Peygamberimizin vefatına yakın hastalığı ile birlikte farklı kabilelerden bazı kişiler, peygamberlik iddiasında bulunup, Kur’ân’ı taklit etmeye kalkışmışlardır. Esed b. Huzeyme oğullarından olan Tuleyha (öl.21/642)²², Secâh bint Huveylid el-Esedî (öl.55/675)²³, Museylimetu’l-Kezzâb (öl.12/633)²⁴, ‘Abhale b. Kâ‘b (10/601)²⁵, peygamberlik iddiasında bulunmuşlar, en-Nadr b. el-Hâris²⁶ ise peygamberlik ve vahy iddiasında bulunmamakla birlikte Kur’ân’a muâraza yapmaya çalışmıştır. Benî Temîm ve Mâlik b. Nuveyre ise zekât vermeyerek İslâm aleyhinde bulunmuştur²⁷.

İ‘CÂZÜ’L-KUR’ÂN İLMİNİN ORTAYA ÇIKMASI

Hiz. Peygamber’in vefatından sonra müslümanlar, Kur’ân’ı okuyup ayetlerini tefsir etmeye çalışırken; bazı inkârcılar da fitne amacıyla te’vile açık ayetler üzerinde durmuşlar ve fasit düşünceleriyle “*Kur’ân’ın nazmında fesad, ayetlerin mânâsında tenakus, üslûbunda lahn*²⁸ olduğunu iddia ederek i‘câz yönünü red eden şüpheler ortaya atmışlardır²⁹. Ancak Hulefâ-i Râşidîn döneminde korkularından bu düşüncelerini tam

¹⁸ Hûd, (11),13.

¹⁹ Bakara, (2),23-24.

²⁰ er-Râfi‘î, Mustafâ Sâdık, **Târîhu âdâbi’l-‘Arab**, Beyrut, 1973, III, 188.

²¹ ‘İrfân Şâhid, “Edebiyat”, çev. Kemal Kahraman, **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, İstanbul, 1989, IV, 203.

²² Taberî, **Târîh**, Kahire, 1967, III, s. 254; er-Râfi‘î, **a.g.e.**, II, 146.

²³ Taberî, **a.g.e.**, III, 267; Rafi‘î, **a.g.e.**, II, 146.

²⁴ Taberî, **a.g.e.**, III, 281.

²⁵ Taberî, **a.g.e.**, III, 284.

²⁶ er-Râfi‘î, **a.g.e.**, II, 146.

²⁷ Taberî, **a.g.e.**, III, 267.

²⁸ Lahn konusunda daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Tural, **Salâhuddîn as-Safadî ve Tashîhu’t-Tashîf Adlı Eseri**, Erzurum, 1986.

²⁹ Hüseyin el-Hâc Hasan, **an-Nakdu’l-edebî**, s. 284.

olarak dile getiremediler. Sonraki dönemlerde halifelerin müsamahakâr tavırları nedeni ile bu tür görüşler artmaya ve yayılmaya başlamıştır.

Abbâsîler döneminde halifelerin serbest ortam sağlamalarını fırsat bilen belâgat kabiliyeti güçlü bazı bilginler, Kur'ân hakkındaki fasit düşüncelerini değişik mekanlarda yaymak için çaba göstermişler; Kur'ân'a muâraza yapmayı sürdürmüşlerdir. Bu kişilerin fasit fikirlerini yaymalarında; halifelerin hoşgörülü olması, tercüme kitaplarının artması, Arapların farklı din ve mezheplere mensup insanlarla görüşmeye başlaması, Kelâmî fırkalar arasında tartışmaların çoğalması ve kendi aralarında kelâmî meselelerin tartışma konusu olması kolaylaştırıcı etken olmuştur³⁰.

İslâm dininin hızla yayılmasından sonra yabancı din ve kültürlere mensup bazı kişilerin Kur'ânı eleştirmesi ve İslâma yeni girenlerin bu eleştirilerden etkilenmeleri ve 'Abdulkerîm b. Ebu'l-'Avcâ, İshâk b. Tâlût, Nu'mân b. Munzir gibi mühlidlerin Kur'ân'ın çelişkiler içeren bir kitap olduğunu iddia etmeleri karşısında kelâmcılar, Kur'ân'ın ilâhî bir mucize olduğunu izah etmek amacıyla, Kur'ân'ın i'câzı meselesini ele alıp incelemeye başlamışlar ve görüşlerini de eserler telif etmek suretiyle belirtmişlerdir³¹. Bu anlamda İ'câzü'l-Kur'ân meselesini ilk gündeme getiren, kelamcılardır. Hz. Peygamber'in, nübüvvetini ispat etmek açısından kelamcılar, bu meseleye ayrı bir önem vermişlerdir.

Kelâmcılardan Mu'tezile mensupları, belâgat ilminin usullerini ortaya koyan ilk kimselerdir. Zira onlar, kendi görüşlerini anlatma konusunda ve delil göstermede belâgat ilmine ihtiyaç duymuşlardı. Bu anlamda onlar, hem i'caz meselesini daha iyi anlatmak, hem de kendi görüşlerini daha sistematik ifade edebilmek amacıyla belâgat ilmine başvurmuşlardır. Bîşr b. el-Mu'temir'in "**es-Sahîfe**" adlı risalesi son derece önemli belâgat esaslarını içermektedir. Daha sonra el-Câhiz, onun da görüşlerine yer vererek, belâgatta önemli kurallar ortaya koymuştur³².

Mu'tezile ekolü, Yunan felsefesinden istifade etme ve onu İslâmî bir hüviyet kazanması konusunda önemli çalışmalar yapmıştır³³. Zira, H.II. asrın başlarında Yahudî, Hristiyan, Mecûsî ve Dehrîlerden pek çok kimse İslâma girmiş, ancak bunlar

³⁰ el-Bâkîllânî "**İ'câzü'l-Kur'ân**", nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, 1963, naşirin giriş, 7.

³¹ Yusuf Şevki Yavuz, **İ'câzü'l-Kur'ân**, mad., D.İ.A., XXI, 403.

³² Ahmed Emîn, **en-Nakdu'l-edebî**, Kahire, 1963, 438.

³³ Ahmed Emîn, **Fecru'l-İslâm**, 299.

sadece kelime-i şehadet getirmekten başka bir şey yapmamışlar, üstelik önceki dinlerdeki bazı özellikleri İslâma taşımaya başlamışlardır. Bu din mensupları daha önceleri, Yunan felsefe ve mantığından istifade ederek geniş bir aklî oluşuma kavuşmuştu. İşte İslâmın içerisine giren ve müslüman olarak görünen, ancak İslâm hakkında birtakım şüpheler ortaya atan, felsefe ve mantığı çok iyi bilen bu tür insanlarla İslâmî konuları ancak felsefe ve mantık kuralları içerisinde tartışmak gerekiyordu. Mu'tezile mensupları da, hasımlarının tartışmada kullandıkları cedel mantığını kısa sürede öğrenerek onlarla çok şiddetli tartışmaları başlatmış oldular³⁴.

Kelâmcıların yanı sıra diğer İslâm âlimleri de bu konuyu ele alarak, görüşlerini beyan etmişlerdir. Müslüman âlimler, Kur'ânın mu'ciz olduğunu ittifakla kabul etmişler ancak hangi yönden i'caza sahip olduğu konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Hatta zamanla Kur'ân'ın mu'ciz olduğu konusundan daha ziyade hangi yönü ile mu'ciz olduğu konusu tartışılmaya başlanmıştır.

İ'câzü'l-Kur'an meselesinde Mu'tezilenin önde gelen âlimlerinden İbrâhîm en-Nazzâm'ın sarfe teorisini ortaya koyması ile önemli bir dönem başlamıştır. Bu teoriye göre, Kur'ân'ın mu'ciz olduğu ancak bu icâzın, Kur'ân'ın belâgatında ve nazmında olmayıp; Allah'ın insanları, Kur'ân'ın bir benzerini getirme güç ve kabiliyetlerini onlardan almasında (*sarfe*) olduğu, eğer Allah insanlardan bu gücü almasaydı, belâgat ve nazm yönü ile ona benzer bir eser ortaya koyabilirdi³⁵. en-Nazzâm, bu ifadeleri ile Araplar'ın Kur'ân'ın belâgatına benzer bir güce sahip olduklarını belirtmiştir. Onun, bu görüşe yukarıda bahsini yaptığımız tehaddî (meydan okuma) ayetlerinden yola çıkarak ulaştığını düşünüyoruz.

³⁴ Ahmed Emîn, **a.g.e.**, s. 299-300.

³⁵ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-nihal**, Kahire, tsz, s.58.

en-Nazzâm'ın bu görüşüne en sert tepki, talebesi Mu'tezile mezhebinin el-Câhiziye ekolü temsilcisi el-Câhiz'den gelmiştir. O, en-Nazzâm'ın sarfe görüşünü reddetmiş; "**İ'câzü'l-Kur'ân**" adında bir eser telif ederek ona cevap vermiştir. Ona göre Kur'ânın İcâz'ı, hem belâgatında hemde nazmındadır. Onun bu eseri günümüze ulaşmamakla birlikte "**el-Beyân ve't-tebyîn**" ve "**Kitâbu'l-Hayavân**" adlı eserlerinde bu görüşünü tekrarlamaktadır.

en-Nazzâm'ın sarfe görüşü ile alevlenen icâz meselesi, el-Câhiz ile çok önemli tartışmaların zeminini oluşturmuş, âlimler bu konudaki görüşlerini belirterek yeni eserler telif etmeye başlamışlardır. el-Câhiz'den sonra âlimlerin bazıları müstakil eserlerde, bazıları eserlerinin bir kısmında İ'câzü'l-Kur'ân meselesini ele almışlardır.

İ'câzü'l-Kur'ân İLE İLGİLİ ESERLER VE BUNLARIN BELÂGATIN GELİŞMESİNE TESİRİ

İ'câzü'l-Kur'ân ile ilgili pek çok eser telif edilmiş, ancak bunların pek çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan bazıları:

a. Muhammed b. Yezîd el-Vâsîfî (öl.306/918)'nin **İ'câzü'l-Kur'ân** adlı eseri. Bu eserin i'câz konusunda yazılan ilk eser olduğu rivayet edilmiştir³⁶.

b. Vâsıl b. 'Atâ'nın, **İ'câzü'l-Kur'ân**'i³⁷.

c. Ebû Bekr Ahmed b. el-İhşîd' (öl.326/936)'in "**Naklu'l-Kur'ân**"i³⁸.

d. el-Câhiz (öl.255/869) günümüze ulaşamayan "**Nazmu'l-Kur'ân**" adlı eserinde i'câz'ın Kur'ân'ın nazmında olduğunu ifade ederek, belâgat ve fesâhat ilmine önem vermiştir. el-Câhiz, "**Kitâbu'l-Hayavân**" adlı eserinde Kur'ân'ın nazmı ile mu'ciz olduğunu şöyle açıklar: *Arapların belâgat ve fesâhatta ileri bir seviyede olmalarına rağmen Hz. Peygamber'in onlara Kur'ân'ın benzerini getirmelerini isteyerek meydan okuması üzerine, Kur'ân'a muâraza yapmaktan vazgeçtiler. Zira onlar bu işten ümitlerini kestiler. Bazıları buna teşebbüs etmişlerse de mahcup*

³⁶ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "**Kelâmcılar ile İslâm Felsefecilerinin Belâgat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rollerini**", *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, IX, Erzurum, 1990, 225.

³⁷ 'Abdul'azîz 'Atîk, *Fî Târîhi'l-belâgati'l-'arabiyye*, Beyrut, tsz., 32.

³⁸ 'Abdul'azîz Atîk, *a.g.e.*, 32

*olmuşlardır. O hâlde Kur'ân insanların benzerini getiremeyecekleri bedî ve güvenilir nazmı ile mu'cizdir*³⁹.

el-Câhiz, en-Nazzâm'ın sarfe görüşünü reddedip, i'câzın nazımda olduğunu belirterek, sarfe görüşünün karşısında nazm teorisinin ilk temellerini oluşturmuş oluyordu. Daha sonra itikadî yönden farklı ekollere mensup âlimlerden bir kısmı, en-Nazzâm'ın sarfe görüşünü benimserken; çoğu da nazm teorisini benimsemişlerdir. Hem nazm, hem de sarfe teorisini benimseyen âlimler görüşlerini ispat etmek amacıyla belâgat ilmi üzerinde yoğun çalışmalar yapmışlardır. Şimdi icaz üzerine telif edilen önemli eserleri ve belâgata etkilerini inceleyelim.

Mu'tezile âlimlerinden 'Alî b. İ'sâ er-Rummânî (öl.386/996), bu konuda "*en-Nuket fi i'câzi'l-Kur'ân*" adında müstakil bir eser telif etmiştir. O, Kur'ân'ın i'câzının, "*Kur'ân'a muâraza yapılamaması, meydan okumanın herkese şamil olması, sarfe görüşü, belâgat, gelecekteki olaylardan bahsetmesi, nakzu'l-âde (olağanüstü olması), her mucizede ölçü olmak üzere yedi şekilde gerçekleştiğinin iddia edildiğini*"⁴⁰ belirtir ve bunları eserinde izah eder. er-Rummânî sarfe görüşünün i'câzı ifâde etmediğini belirtir ve belâgat yönü ile mu'ciz olduğunu belirtir.

er-Rummânî, belâgatı da üç kısımda inceler. Birincisi, Kur'ân belâgatı ki bu en yüksek belâgattır. İkinci ve üçüncü belâgat çeşidi ise orta ve aşağı belâgat tabakasıdır. Bu gurup, derecelerine göre insanların yaptığı belâgattır⁴¹. er-Rummânî, belâgat kavramlarını on kısımda ele almıştır. Bunlar; îcâz, teşbîh, istiâre, telâum, fevâsıl, tecânüs, tasrîf, mübâlağa, hüsnü'l-beyân. Müellif, bu belâgat kavramlarını geniş olarak ele alır. İbn Sinân el-Hafâcî (öl.466/1073), el-Bâkılânî (öl.403/1012), İbn Reşîk (öl.456/1063)⁴², Ebû Hilâl el-'Askerî (öl.395/1004), İbn Ebî'l-İsba' (öl.654/1256) Fahrüddîn er-Râzî (öl.606/1209) ve İbnu'l-Esîr (öl.637/1239)⁴³ gibi belâgatçılar, ar-Rummânî'nin bu eserindeki belâgat bilgilerinden yararlanmışlar ve belâgat ilminin gelişmesine katkı sağlamışlardır.

³⁹ el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayavân*, nşr. 'Abdusselâm M. Hârûn, Beyrut, tsz., IV, 85.

⁴⁰ er-Rummânî, *en-Nuket fi i'câzi'l-Kur'ân (Selâsu resâ'il fi i'câzi'l-Kur'ân içerisinde)*, nşr. M. Halefullah-M.Z. Sellam, Kahire, 1975, s. 69.

⁴¹ ar-Rummânî, *a.g.e.*, s. 69.

⁴² Bkz. İbn Reşîk, *el-'Umde fi mahâsini's-ş-ş-ir ve âdâbihî ve nakdihî*, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut, 1982.

⁴³ Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Meselu' s-sâ'ir*, Ahmed el-Hûfî-Bedevî Tabâne, Kahire, 1939.

er-Rummânî ile aynı dönemde yaşamış olan Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (öl.388/999) de, **İ'câzu'l-Kur'ân** adlı müstakil bir eser telif etmiştir. Müellif, âlimlerin Kur'ân'ın i'câzı konusunda değişik görüşler belirttiklerini ifade ederek bu görüşleri eserinde geniş olarak ele alır. el-Hattâbî, Hz. Peygamber'in, Araplara bir sûrenin benzerini getirmeleri konusunda meydan okuduğunu, onların da buna güçlerinin yetmediğini belirtir⁴⁴.

el-Hattâbî, Kur'ân'ın i'câz yönlerinin; “*Kur'ân'a muâraza yapılamaması, belâgat, gaybten haber vermesi ve sarfe görüşü*” şeklinde olduğunu belirtir. Ona göre sarfe görüşünün i'câz gerçeğini ifade etmediğini ifade eder. el-Hattâbî, en üstün belâgatın Kur'ân belâgatı olduğunu ifade eder.

Müellif, üstün bir kelâmda **lafız, mânâ ve lafız ile mânâyı birbirine bağlayan ruh** olmak üzere üç unsurun şart olduğunu belirterek; bunların tamamına **nazm** adını verir. el-Hattâbî, Kur'ân'ın nazımının da bu üç unsurdan meydana geldiğini belirtir. Ona göre Kur'ân'daki bütün lafızlar fasih olup, biri diğerinden daha fasih değildir. Kur'ân'ın nazımından daha üstün bir nazım görmek de mümkün değildir⁴⁵. O, Kur'ân'ın bu yönü ile mu'ciz olduğunu, zira Kur'ân'ın en iyi nazm, en iyi mânâ ve en fasih lafızlardan ibaret olduğunu belirtir. Kur'ân, belâgatı yönü ile mu'cizdir. Ona göre bir kelâmda belâgat ve fesâhat özelliği bulunmalıdır ki bunlar da Kuran'ın nazımında vardır⁴⁶. el-Hattâbî, Kur'ân'ın belâgatı ile ilgili pek çok ayetten örnekler verir ve bu ayetlerdeki belâgat unsurlarından bahseder. Müellifimizin İ'câzü'l-Kur'ân meselesi hakkında yazdığı bu eser, kendisinden sonra gelen belâgatçılara önemli bir referans olmuştur.

Eş'arî kelâmcılarından Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkılânî de, **İ'câzu'l-Kur'ân** adlı eseri ile i'câz meselesini geniş olarak ele almış ve onun bu eserinden tefsirciler de önemli ölçüde istifade etmişlerdir.

el-Bâkılânî, Hz. Muhammed (s.)'in nübüvvetinin, Kur'ân mucizesi ile sabit olduğunu belirtir. Hz. Muhammed, bundan başka mucizelerle desteklenmişse de Kur'ân mucizesi özel bir mucize olarak kıyamete kadar devam edecektir⁴⁷. el-Bâkılânî, Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde Kur'ân'ın belâgatından etkilenenlerden bahseder.

⁴⁴ el-Hattâbî, **İ'câzu'l-Kur'ân (Selâsu resâ'il fi i'câzi'l-Kur'ân içerisinde)**, nşr. M. Halefullah-M.Z. Sellam, Kahire, 1975, s. 19.

⁴⁵ el-Hattâbî, **a.g.e.**, s. 24.

⁴⁶ el-Hattâbî, **a.g.e.**, s. 23.

Sözleri belâgatta önemli yere sahip olan ‘Utbe b. Rebî‘a, o anda okunan ayetleri dinlediğinde, azap korkusu ile yerinden fırlamış ve “dinlediği ayetlerdeki kelimelerden hiçbirini anlayamadığını belirtmiştir. Yine ‘Osmân b. Maz‘ûn’un, Tevbe sûresi 6. ayetini dinlediği zaman hayran kaldığını nakleder⁴⁸.

Müellif, Kur’ân’ın i‘câz yönlerini geniş olarak ele alır⁴⁹. Gaybten haber verilmesi, Hz. Muhammed (s.)’in ümmî olması, zira ümmî olan bir kimsenin böyle bir kitabı telif etmesi mümkün değildir. Kur’ân’ın belâgatı ve nazmı insanların güç yetiremeyecekleri bir seviyede olup, alışılmışın üzerindeydi. O, ne şiir ve nesir, ne de kahinlerin secilerine benzerdi⁵⁰.

Kur’ân’ın fesâhat, belâgat ve nazmında eksiklik bulmak mümkün değilken, Araplar, eserlerinde fesâhat ve belâgat kurallarını tamamen uygulayamamışlardır. En belîğ şairler bile bir dalda, meselâ; medhde temayüz ettikleri halde hicvde aynı başarıyı gösterememişlerdir. Yine en büyük şairler şiir söylemek için belli vakitleri beklerlerdi. İmru’ul-Kays (öl.M.540 d.), ata bindiği zaman, en-Nâbiga (öl. M.604 d.) korktuğu anda, Zuheyr (öl.M.609 d.) da istekli olduğunda en iyi şiirlerini inşad ederdi.⁵¹

Kur’ân’da bir sûreden diğerine geçişte veya bir sûrede işlenen konularda birinden diğerine geçişlerde belâgat kuralları açısından hata ve kopukluk yoktur. Şairler kasidelerinde bir bölümden diğerine geçişlerde (hurûc) her zaman başarılı olamamışlardı. Ünlü şair el-Buhturî (öl.284/897) de, hurûcunun iyi olmaması nedeni ile tenkit edilmiştir.

Kur’ân lafız ve mânâ yönü ile de mükemmeldir. Pek çok şairin meselâ, İmru’ul-Kays’ın şiirlerinde garîb, kulağı tırmalayıcı, gramer kurallarına uygun olmayan kelimeler görmek mümkünken, Kur’ân’da bu kusurlara rastlanmaz⁵². el-Bâkılânî, İ‘câzu’l-Kur’ân meselesinde el-Hattâbî gibi Kur’ânın i‘câzının nazmında olduğunu ispat etmeye çalışmış ve eserinde belâgat ve fesâhatı geniş olarak incelemiştir.

Belâgat kavramlarını ilmî mânâda inceleyen Ebû Hilâl el-‘Askerî (öl.395/1004)

⁴⁷ el-Bâkılânî, a.g.e., 3.

⁴⁸ e-Bâkılânî, a.g.e., 27.

⁴⁹ el-Bâkılânî, a.g.e., 21-42.

⁵⁰ el-Bâkılânî, a.g.e., 35.

⁵¹ el-Bâkılânî, a.g.e., 36.

⁵² el-Bâkılânî, a.g.e., 42.

de, **Kitâbu's-sinâ'ateyn**⁵³ adlı eserinin başında, “*Ma‘rifetullah ilminden sonra öğrenilmesi en lüzumlu bilgi, İ‘câzü’l-Kur‘ân ilminin öğrenilmesine vesile olan belâgat ve fesâhat ilmidir*” diyerek belâgatın bu ilim açısından önemini vurgulamıştır.

Yine İbn Sinân el-Hafâcî (öl.466/1073), Kur‘ân’ın i‘câzı etrafında süre gelen tartışmalara bir çözüm getirmek amacıyla “**Sırru’l-fesâha**” adlı eserini telif etmiştir. Fesâhat ilminin sistemleşmesinde büyük etkisi olan bu eser, günümüze kadar önemini korumuştur. İbn Sinân, fesâhat ve belâgatı lafızlarda arar ve ses ile mahrece önem verip, Kur‘ân’ın i‘câzını fesâhatında veya sarfe görüşünde arayanların her halü kârda fesâhat ilmini öğrenmeleri gerektiğini vurgular⁵⁴.

İ‘câz meselesi hakkındaki bu eserlerin adlarını çoğaltabiliriz. Ancak i‘câz meselesi konusunda önceki bilgileri özetleyip önemli bir sonuca varan ‘Abdulkâhir el-Curcânî (471/1078) ile bu konuyu bitirelim.

H. V. asırdaki büyük belâgatçılardan olan edibimiz, “**er-Risâletu’s-şa‘veziyye**” adlı eserini İ‘câzü’l-Kur‘ân meselesine hasreder. Müellif bu eserinde Kur‘ân’ın i‘câz yönünü ele alarak nazm görüşünü savunurken; en-Nazzâm’ın ortaya attığı sarfe görüşünün yanlış olduğunu ispat etmeye çalışır⁵⁵.

‘Abdulkâhir el-Curcânî “**Delâ’ilu’l-i‘câz**” adlı eserinde de İ‘câzü’l-Kur‘ân meselesini geniş olarak ele alıp, Kur‘ân’ın i‘câzının nazmında olduğunu belirtir. Müellife göre, nazm teorisi, lafız, mana ve bu ikisinin cümle içinde yer almasıdır⁵⁶. Ona göre, müstakil kelimelerde i‘câz aranmaz⁵⁷. Çünkü, Araplar arasında Kur‘ân’ın nuzulünden önce de mevcut olan bazı kelimeler, bazı müstesnalar olmak üzere, aynı anlamlarla Kur‘ânda yer almıştır⁵⁸. Tek tek kelimeler zihinde birer semboldür. Mütenâfir (telaffuzu zor) kelimelerin Kur‘ân’da bulunmaması i‘câzı pekiştirmemekle beraber önemli bir unsur da yeterli olmamaktadır⁵⁹. Aksi halde kolayca söylenebilen alelâde sözlerin de fasih kabul edilmesi lazımdı. Mûsiki uyumunda ve şiir vezinlerinde

⁵³ Bkz. Ebû Hilâl el-‘Askerî, **Kitâbu’s-Sinâ’ateyn**, Kahire, 1971.

⁵⁴ İbn Sinân el-Hafâcî, **Sırru’l-fesâha**, Beyrut, 1982, s.19

⁵⁵ ‘Abdulkâhir el-Curcânî, **er-Risâletu’s-şa‘veziyye (Selâsu resâ’il fî İ‘câzi’l-Kur‘ân içerisinde)**, nşr. M. Halefullah-M.Z. Sellam, Kahire, 1975.

⁵⁶ ‘Abdulkâhir el-Curcânî, **Delâ’ilu’l-i‘câz**, Muhammed Şâkir, Beyrut, 1978.

⁵⁷ ‘Abdulkâhir el-Curcânî, **a.g.e.**, s. 295.

⁵⁸ ‘Abdulkâhir el-Curcânî, **a.g.e.**, s. 295.

⁵⁹ ‘Abdulkâhir el-Curcânî, **a.g.e.**, s.296.

i‘câz aranmaz⁶⁰. Ayrıca değişik ayetlerde görülen istiâre, kinâyeye, mecâz gibi sanatlarla da i‘câz tek başına yeterli olmaz. Aksi takdirde, bu tür edebî sanatların yer almadığı ayetlerde i‘câz bulunmadığı iddia edilmiş olur⁶¹. Ona göre Kur’ân’ın i‘câzı, Kur’an’ın nazmında bulunmaktadır⁶² ki günümüz belâgatçılarında ‘Abdul‘azîz ‘Atîk bunu *uslûb* olarak ifade eder⁶³.

er-Rummânî, el-Hafâcî, el-‘Askerî, ‘Abdulkâhir el-Curcânî gibi belâgatçıların, belâgat ve fesâhat ilmini **i‘câzü’l-Kur’ân** meselesine hizmet etmek amacı ile ele aldıkları görülmektedir. ‘Abdulkâhir, **Delâ’ilu’l-i‘câz** adlı eserinde i‘câz meselesini, nazm teorisi ile ispat etmeye çalışmış böylece meânî ilmini nahiv ilminin kurallarından hareketle ortaya koymuştur. Belâgat âlimlerine göre meânî ilminin kurucusu kabul edilmiştir. Yine, **“Esrâru’l-belâga”** adlı eseri ile daha önceden Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. Musennâ (öl.210/825) ile ilk kuralları ortaya konan ve daha sonraki belâgatçılar tarafından geliştirilen beyan ilmini de sistemli bir zemine oturtmuştur. Bu yönü ile beyan ilmini sistemleştiren kişi olarak da görülmüştür.

Belâgat ilmini ‘Abdulkâhir’in görüşleriyle geliştirmeye çalışan ez-Zamahşerî (öl.538/1143), Fahrüddîn er-Râzî gibi pek çok belâgatçı, tefsirci ve tenkitçiler ortaya çıkmıştır. Bu iki büyük alim ‘Abdulkâhir’in hem belâgat görüşlerini hem de nazm teorisini şerh etmeye ve özellikle yazdıkları tefsirlerde tatbik etmeye çalışmışlardır. Nihayet es-Sekkâkî (öl.626/1229) genelde ‘Abdulkâhir’in ve diğer belâgatçıların o güne kadar koydukları kuralları döneminde hâkim olan şekilci ve kuralcı bir şekle koyarak bugünkü tasnifi yapmıştır. es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı eserinin üçüncü kısmında ‘Abdulkâhir el-Curcânî’nin *“me‘âni’n-nahv”* ve *“nazm”* teorilerine fazla bir şey ilave etmeden *“meânî”* ilmi adını verip, o dönemde bedî ilminde yer alan teşbîh, kinâyeye ve mecâz sanatlarını da *“beyân”* ilmi içinde ele almıştır. Beyân ilmi dışında kalan lafız ve mânâ güzellikleri ile ilgili sanatları da *“bedî ilmi içerisinde tasnif etmiştir”*⁶⁴.

Belirttiğimiz gibi ‘Abdulkâhir’in sistemleştirdiği nazm nazariyesinden tefsirciler de istifade etmişlerdir. ez-Zamahşerî ile başlayan, er-Râzî, el-Beyzâvî, en-Nesefî, Ebussuûd ve ‘Alûsî, tefsirleri ile silsile halinde devam eden eserlerin ortaya

⁶⁰ ‘Abdulkâhir el-Curcânî, **a.g.e.**, s. 302.

⁶¹ ‘Abdulkâhir el-Curcânî, **a.g.e.**, s. 300.

⁶² ‘Abdulkâhir el-Curcânî, **a.g.e.**, s. 300.

⁶³ ‘Abdul‘azîz ‘Atîk, **Târîhu’l-belâgati’l-‘arabiyya**, s. 252.

⁶⁴ Ahmed Matlûb, **el-Belâga ‘inda’s-Sekkâkî**, Bağdat, 1964, 399-400.

konulmasına zemin hazırlamış ve her zaman Kur'ân nazmından yeni manalar ve hükümler ortaya koymuşlardır. Nahiv ilminin felsefesi de sayılabilecek nazım fikrine; gerçekte meânî, mantık, felsefe, kelam gibi ilimlerden önemli derecede faydalanan bugünkü semantik, hermenotik gibi yeni ilimlerin fonksiyonunu da üstlenen bir buluş⁶⁵ demek mümkün olacaktır.

---

⁶⁵ Ahmet Coşkun, **Belâgatın Tefsire Tatbiki**, Kayseri, 1995, (Basılmamış Profösörlük takdim çalışması) 65.